

Frieslands molenbezit 'wurd't hoede en noede'

Over de Friese molens niets dan goeds! Met 121 draaivaardige molens is Friesland tegenwoordig de derde molenprovincie van ons land. Het dramatisch tempo waarmee het in vier eeuwen opgebouwde, indrukwekkende molenbestand (eens waren het er 2.500!) in de eerste helft van deze eeuw werd afgebroken is gelukkig gestopt. En – nog belangrijker – er is een duidelijke ontwikkeling ten goede. De (voorlopers van de) stichting De Fryske Mole en de Vereniging Gild Fryske Mounders hebben een naoorlogse 'molenbeweging' op gang gebracht die tot-op-de-dag-van-vandaag velen stimuleert en restauraties op gang brengt.

DE FRYSCHE MOLE

Frieslands molenbezit 'wurd't hoede en noede', zoals de molenvrienden in 'it heitelân' hun zorg plegen uit te drukken. Het devies van De Fryske Mole is dat er geen molen meer verloren mag gaag. Sterker nog: 'Elk molenwrak dat het landschap ontsiert vormt een aanklacht tegen de maatschappij van vandaag, die dit kostbare en onvervangbare cultuurbezit prijs geeft aan verwaarlozing en ondergang.' Deze strijdlustige volzin was opgenomen in een ruim verspreide folder, waarin De Fryske Mole nog geen drie maanden na haar oprichting eind 1970 dus al nadrukkelijk stelling nam.

Molenwrakken staan er nog steeds teveel in Friesland; in een recente inventarisatie kwam men tot 37 restanten en een niet nader

genoemd aantal molens die er soms zeer slecht aan toe zijn, maar nog tenminste een halve roede in de as hebben. Daar staat tegenover dat bij De Fryske Mole onder voorzitterschap van Anne Bokma (zelf wel genoemd 'de ziel van het molenbehoud in Friesland') het vuur bepaald nog niet is gedoofd, al zijn de middelen uiterst schaars. Het lijkt goed om hier een moment stil te staan bij de opkomst van de Friese 'molenbeweging', waarna we wat meer 'het veld' in gaan, óp naar de molens waar het allemaal om draait.

'MOLENBEWEGING'

In de jaren '30 leek enkel de Vereniging 'De Hollandsche Molen' zich om de Friese molens te bekommeren. De aftakeling, ge-

volg van achtereenvolgens de uitvinding van stoomkracht, de komst van Amerikaanse windmotoren, dieselmotoren en veel elektrisch aangedreven watergemaaltjes, was ook aan deze provincie niet voorbij gegaan. Tientallen watermolens legden het loodje. Dat ze ooit goed waren om Friesland droog te houden, telde niet meer. De vier- tot vijfhonderd miljoen kub, daar waren nu de gemalen goed voor.

Dat was de aanleiding van 'De Hollandsche Molen' in de jaren '30 om zich te richten tot het provinciaal bestuur van Friesland. Een rechtstreeks gevolg was dat Gedeputeerde Staten in 1937 alle gemeentebesturen wezen op het belang om bij het aanbrengen van nieuwe beplanting langs de wegen rekening te houden met het molenrecht op vrije wind. Een voorlopige lijst van Friese monumenten uit de 30'er jaren, bleek achteraf van weinig waarde als basis voor een actief molenbehoud. De bezetter kwam met een verbod op het afbreken van molens, maar meteen na de oorlog leken alle molens vogelvrij. Er was veel animo voor afbraak. GS van Friesland kwamen echter direct in actie, toen in mei '46 een ministeriële beschikking afkwam, waarbij alle wind- en watermolens tot monument werden verklaard. Er waren toen nog hooguit 275 molens over, maar jaarlijks verdwenen er ongeveer 25.

In september '46 werd de Friese Molencommissie door de provincie in het leven geroepen. Bijna 10 jaar later, in 1955, kreeg Friesland in navolging van Zuidholland, z'n provinciale molenverordening. In een debat daarover riep een statenlid nog uit: 'De mûnen stjerre ús únder de hannen ôf' (ze sterven ons onder de handen weg). Die verordening bleek achteraf een goed ding, waar ook andere provincies hun voordeel mee wisten te doen.

Opmerkelijk is dat de Molencommissie in het eerste jaar van haar bestaan al 'opruijing' hield: 22 van de 56 bezochte molens waren het behouden waard, 29 mochten er meteen verdwijnen en de bestemming van 5 was nog onzeker.

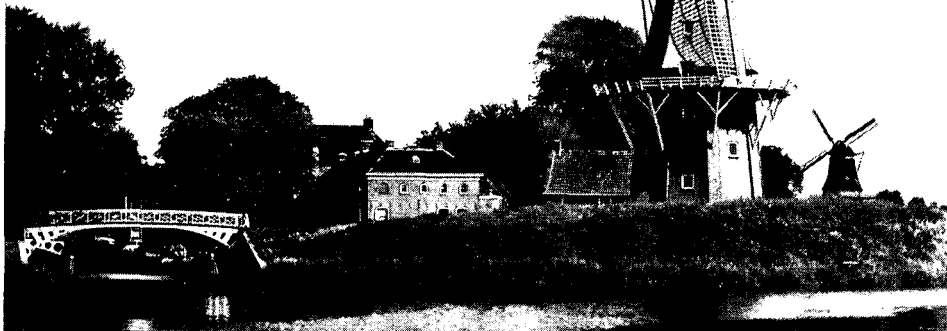
Toen in 1970 de Stichting De Fryske Mole de taken van de Molencommissie overnam, was het eerste duidelijk dat er geen molen meer gemist kon worden. Het waren vooral de 'weesmolens' waarover de stichting zich ontfermde. De Fryske Mole heeft er nu 32 in eigendom. De laatste jaren zijn ook een aantal 'ruilverkavelings-molens' aan het bezit toegevoegd. Het blijkt dat uit ruilverkaveling vaak nog wel de restauratie, maar niet het onderhoud valt te bekostigen. Het gaat dan ook veelal om molens die van hun oorspronkelijke taak – het droogmalen van polders zijn ontheven.

MOLENCONSULENT

De advisering rond het molenbehoud in Friesland was enkele jaren, van september '76 tot maart '83, in de vertrouwde handen van ing. Th. Lubbers, die, na z'n pensionering als provinciaal ambtenaar, aanbleef als molenconsulent in provinciale dienst. Hij maakte een onderhoudsinventarisatie, de

'Mounts' of monnikmolen, de achtkante grondzeiler Beintemapoldermolen uit 1870, gelegen ten noorden van Westergeest.

Twee achtkante stellingmolens die vanouds de 'skyline' van Dokkum beheersen. Vooraan de koren- en pelmolen 'Zeldenrust' uit 1862, op de achtergrond molen 'De Hoop' uit 1849.

zgn. lijst-Lubbers, die nog steeds tweemaal per jaar onderwerp van gesprek is. Toen Lubbers vorig jaar z'n consulentschap beëindigde, liet de provincie weten dat er voor een opvolger geen geld was. De Fryske Mole tekende protest aan, maar tevergeefs.

De Friese molenstichting moest haar taak vele jaren waarmaken voor het luttele subsidiebedrag van f 3.500,- per jaar. Maar voor 1984 en 1985 zegde de provincie een zeer welkome onderhoudssubsidie toe van f 30.450,-. De Fryske Mole mag op dit bedrag het systeem van 'pooling' toepassen, zoals minister Brinkman van WVC dat onlangs als experiment toestond aan de Rijnlandse Molenstichting voor wat de rijksonderhoudssubsidie betreft. De Fryske Mole rekent erop dat ook op grond van het experiment in Rijnland de - bedrijfsmatig gezien antieke - subsidietoekenning per molen (f 5000,- voor draaiende en f 3000,- voor niet-draaiende) snel tot het verleden zal behoren.

In Friesland mag ook de molenstichting Menaldumadeel het provinciale subsidie voor het onderhoud van zes molens 'poolen', dus optimaal benutten voor molens die het hardst aan onderhoud toe zijn.

Het vakmanschap op dit punt is in Friesland voorhanden in de vorm van vijf molenmakers met kleine familiebedrijfjes en een regelmatig aanbod van molenwerk. In de praktijk en om subsidietechnische redenen worden ook sociale werkplaatsen ingezet voor dit ambachtelijk molenonderhoud. Verder pikken aannemers er een graantje van mee. De meeste Friese moleneigenaren zijn bovendien lid van de Monumentenwacht en zo verzekerd van regelmatig onderhoudscontroles.

Veel belangrijker dan bouwtechnische controles is het regelmatig gaande houden van de molens. Bij een gaande molen is in de regel sprake van permanent onderhoud. In dat opzicht leveren de leden van het Gild Fryske Mounders, de provinciale tegenhanger van het landelijk Gilde van Vrijwillige Molenaars, een niet onaanzienlijke bijdrage aan de instandhouding van de molens in Friesland. In 1975 werd het Gild opgericht, mede op initiatief van de Stichting De Fryske Mole en min of meer als gevolg van kritiek op de landelijke organisatie. Het Gild Fryske Mounders heeft zich van het begin af willen onderscheiden door getrapte opleidingsgraden (leerling-molenaar, gezelschap-molenaar en molenaar) en door het met oog op verantwoord molenaar-zijn ook aandacht te schen-

Houtzaagmolen 'De Rat' uit 1862 of eerder te IJlst, gelegen aan de Geeuw. De molen is iedere zaterdag van 9 tot 12 uur in bedrijf en is na overleg te bezichtigen.

Alle foto's: Fotodienst Provincie Friesland, Leeuwarden.

Het Fries Molenboek

In 1980 verscheen bij uitgeverij De Tille in Leeuwarden het 'Fries molenboek', opvolger van het acht jaar daarvoor uitgegeven 'Molens van Friesland'. Het is een ontroerend compleet en goed gedocumenteerd werk over Frieslands molenbezit. Geen wonder, als je let op de grote schare deskundige samenstellers en hun herkomst.

Het 264 pagina's tellende standaardwerk kwam er dankzij de medewerking van De Fryske Mole, Gild Fryske Mounders, De Hollandsche Molen, Fryske Akademy, een negen man sterke redactiecommissie en talrijke leden van het Gild Fryske Mounders. De leden van het Fries molenaarsgilde zorgden voor het verzamelen en verifiëren van de gegevens, vermeld in de 145 pagina's moleninventarisatie.

Die inventarisatie beschrijft tot in details 131 Friese molens, en dat waren – aldus de toenmalige Commissaris van de Koningin mr. H. Rijpstra in zijn voorwoord – al weer 60 in oude luister herstelde molens méér dan in 1972. Genoemd worden de naam van de molen, adres en ligging, eigenaar, molenaar, type en functie, bouwjaar; kort wordt er daarna ingegaan op landschappelijke waarde, windbelemmering, het in bedrijf zijn, de toestand van de molen, de constructie, het wiekenkruis, de vlucht, de as, het kruiwerk, de vang, inrichting, overbrengingen, schroefdiameter, bliksembeveiliging, restauraties en verdere (historische) bijzonderheden.

De molens werden voor het boek allemaal opnieuw vereeuwigd door de fotografen Winfried Walta en Johan Witteveen. Zij hebben hun best gedaan om het landschappelijke aspect rond de molens tot zijn recht te doen komen, veelal in zwart-wit maar soms ook in kleur.

Het boek geeft uitvoerige beschouwingen over molentypen, over het molenaarsambacht, windmotoren, de Friese spinnekopmolen en de tjasker. Verder: schetsen uit het Friese molenverleden, het boezembeheer door Friese gemalen, de strijd voor het behoud (ontwikkeling van de molenbeweging in Friesland) en een artikel over de vereniging Gild Fryske Mounders. Opmerkelijk is ook dat de inhoud is samengevat niet alleen in het Nederlands, maar ook in het Fries, Engels en Duits.

Helaas bleek ons bij navraag dat de uitgever dit voor molenliefhebbers uiterst waardevolle en als basis nog steeds actuele boek (prijs indertijd f 39,65) nog maar zeer beperkt in voorraad heeft. Het is overigens ook te lezen in openbare bibliotheken.

DvdM

ken aan de theoretische kanten (bedrijfsbeheer) van het vak.

De samenwerking tussen De Fryske Mole en het Gild Fryske Mounders is optimaal. Het resulteerde al in een gezamenlijk orgaan 'De Utskoat' en periodiek overleg. Samen komen de organisaties tot een aanzienlijk ledental: De Fryske Mole heeft er 177 en het Gild Fryske Mounders 128, terwijl een 30-tal molenvrienden van beide clubs lid zijn.

TOUR D'HORIZON

In het Friese molenbestand (121) overheersen de achtkante stellingmolens (24) en grondzeilers (63); de spinnekopmolen (22) komt veelvuldig voor, evenals de tjasker (11). Naar hun functie zijn het vooral polder- (96) en korenmolens (16). Particulieren en bedrijven hebben nog slechts 15 molens in eigendom; verenigingen en stichtingen zijn het ruimst bedeed (50), gevolgd door gemeenten (40).

De achtkante bovenkruier is naar z'n constructievorm in Friesland een nogal universeel type. In de uitvoering als grondzeiler, zoals de *Beintemapoldermolen* te Westergeest (bouwjaar 1870), spreekt men naar de uiterlijke verschijningsvorm wel van 'mounts' of monnikmolen. Een andere 'mounts', de Babuurstermolen te Tjerkwerd, kwam afgelopen voorjaar in het nieuws toen daar Frieslands oudste beroepsmolenaar, Wiebe Koopmans (75), tegen zijn zin het vangtouw uit handen moest geven. De molen, die eigendom is van het waterschap It Marnelân, zal na ruilverkaveling jammer genoeg waarschijnlijk op non-actief komen.

Karakteristiek voor het Friese landschap is de *spinnekopmolen*, een typische boerenpoldermolen, die ten onrechte wel 'kleine wipmolen' wordt genoemd. Molenkenner en -tekenaar Anton Sipman legt in zijn 'Handleiding...' de nadruk op de geheel eigen bouwwijze. Het aantal spinnekopmolens in Friesland is sterk teruggelopen, tot een twintigtal op dit moment. De Oegekloostermolen te Hartwerd (bouwjaar 1850) kwam onlangs bij testament in het bezit van De Fryske Mole. De vijzel bleek aan vervanging toe. HTS'er Jan Hofstra heeft er zich in zijn praktijkjaar verdienstelijk mee gemaakt; De Fryske Mole heeft hem al bij meer klussen ingeschakeld, zoals de molenrestauraties in Koudum en Nijemirdum.

Op de Nationale Molendag is met de sloop van de resten van de Geeuwoldermolen aan het Sneekermeer, ook een spinnekop, de herbouwactie officieel van start gegaan. De Fryske Mole is eigenaar, Staatsbosbeheer heeft zich grotendeels met de herbouw belast, het Comité Herstel Geeuwoldermolen ging de boer op om 30 mille voor materiaal bij elkaar te krijgen. De Geeuwoldermolen, die sinds 1920 niet meer in gebruik was, zal opnieuw een functie gaan vervullen bij de bemaling van een natuurgebied.

'Oorlog' leek het lange tijd tussen De Fryske Mole en WVC over de spinnekopmolen 't Op te Sneek, die men naar Koudum wilde verplaatsen. WVC gaf aanvankelijk geen,

maar in april dit jaar wél een vergunning. De LTS te Koudum werkt actief mee aan de herbouw, als leerling-bouwplaatsproject. De Fryske Mole heeft een ingediend Kroonberoep na de positieve beslissing van WVC weer ingetrokken.

De *boerentjasker* in het Heidenschap bij Workum was in de jaren '60 het laatste exemplaar van het tjasker-type (tonmolen). Op dit moment zijn er weer 11 tjaskers in Friesland in gebruik, de meeste bij Staatsbosbeheer voor de ontwatering van natuurgebieden. De tjasker van Heidenschap is al sinds de bouw in 1915 in particulier eigendom.

De 'skyline' van Dokkum wordt vanouds beheerst door de koren- en pelmolen *Zeldenrust* en de korenmolen *De Hoop*, gebouwd in 1862 resp. 1849. De Hoop is nog regelmatig in gebruik bij de molenaars/eigenaren C. en P. Broekema. Beide broers werken ook af en toe met de Zeldenrust, die eigendom is van de gemeente Dokkum. In vroegere jaren stonden op de stadswallen van de Bonifaciusstad in totaal vijf molens.

De grootste korenmolen van Friesland is Penninga's Molen te Joure, waaraan bij het 60-jarig bestaan van de Hollandsche Molen de jaarprijs 1983 van de Stichting Molendons voor Vernuft en Volharding werd toegekend.

De Huitebuurstermolen in Nijemirdum (1790) is nog één van de vele restanten die men in Friesland aantreft. Er zijn vergevorderde plannen voor restauratie. Voor dat doel zijn inmiddels de roeden en de as van de gesloopte molen De Noordster van Nieuwe Bildtdijk naar Nijemirdum getransporteerd, en tekeningen gemaakt.

Friesland telt nog twee *houtzaagmolens*, waarvan *De Rat in IJlst* (1682 of eerder) er één is. De andere is De Jager in Woudsend, waar het Gild Fryske Mounders en het Gilde Vrijwillige Molenaars in de zomermaanden een cursus 'Molinologie' geven. Een derde houtzaagmolen, De Zwaluw te Birdaard, brandde in 1972 door blikseminslag af tot de gemetselde onderbouw. De provincie Friesland stelde onlangs gelden beschikbaar voor restauratie; cabaretier Rients Gratama gaf een benefietvoorstelling en brugpassanten betalen in Birdaard geen brug- maar molen-geld.

Na een beschrijving van de Friese 'molenbeweging' maakten we zo een bescheiden 'tour d'horizon' langs een deel van het Friese molenbestand. Er mag geen molen meer verloren gaan, zeggen we met De Fryske Mole. Het molenbezit in Friesland 'wurdt hoede en noede'; het voortbestaan wordt gewaarborgd door beroeps- en vrijwillige molenaars. In combinatie met een te stichten landbouwmuseum aan de Aldfears Erf Route te Exmorra, lijkt een molenexpositie binnen bereik. Het zijn allemaal ontwikkelingen ten goede.

Dirk van der Meulen